

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi:

Mıgırdıç Kırımıyan

Fikrettin Yavuz

fyavuz@sakarya.edu.tr

Özet

Osmanlı hakimiyetinde "Millet-i Sadıka" adını alan Ermeni cemaati, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu hüviyetini korumuştur. Ancak bu tarihten sonra Ermeni kimliğinde bir değişim meydana gelmiştir. Milliyetçi bir hüviyet kazanmaya başlayan Ermeni kimliğindeki bu değişimin mimarları Ermeni kilisesi ve kilise mensupları olmuştur. Bu kişiler arasında İstanbul Ermeni Patrikliği yapmış olan Mıgırdıç Kırımıyan en önde gelen şahsiyetlerden birisidir. Hayatı boyunca bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması için çaba sarf etmiş, bu hedef doğrultusunda yetişen yeni nesillere sürekli olarak milliyetçi bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. 1854 yılında kiliseye intisap etmiş, 1869-1874 yılları arasında İstanbul Ermeni patrikliği, 1878 Berlin Kongresi'ne Patrikhane tarafından gönderilen heyetin başkanlığı görevlerini yapmıştır. Hayatının tamamını bağımsız Ermenistan fikrine adanmış Kırımıyan 1892 yılında Eçmiyazin Katogikosu seçilmiş ve 1907 yılında görevinin başındayken hayata gözlerini yummuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Kimliği, Ermeni Kilisesi, Mıgırdıç Kırımıyan.

Fikrettin YAVUZ

Abstract

The Armenian community, entitled as “the loyal nation” under the Ottoman sovereignty had maintained this identity till the second half of the 19th century. After that a transformation was seen in the Armenian identity. The architects of this transformation in the Armenian identity that began to get a nationalistic character were the Armenian Church and its members. Among these, Mugurditch Khrimian, who served as the Armenian Patriarch of Istanbul, was at the lead. He had tried hard for an independent Armenia and for this aim endeavored to bring in a national identity on the new generations. In 1854, he became affiliated with the Church, has performed the duty of the Armenian patriarchate of Istanbul in 1869-1874, and then he led the Armenian commission sent by the Patriarchate to the Congress of Berlin in 1878. Dedicating all his life for an independent Armenia, Khrimian was appointed to the Catholicos in 1892, and died in 1907 while still on duty.

Key Words: *Armenian Identity, Armenian Church, Mugurditch Khrimian.*

Giriş

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Ermeni kimliğinin bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Özellikle Fransız ihtilali menşeli olan milliyetçiliğin Osmanlı gayrimüslimleri arasında yayılmaya başlaması Ermenilerin sadık millet kimliğinde çok önemli bir değişime sebep olmuştur. Bu değişimi etkileyen önemli hususların başında doğal olarak milliyetçilik ve misyoner faaliyetleri gelmektedir. Ancak milliyetçi Ermeni kimliğinin oluşmasındaki temel faktör Ermeni kilisesi ve mensuplarının faaliyetleridir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul Ermeni Patriği olan ruhaniler Ermeni kimliğindeki bu değişimin gerçekleşmesinde en önemli rolü oynamışlardır. Faaliyetleri ve fikirleriyle milliyetçi ve ayrılıkçı bir Ermeni kimliği oluşturmaya çalışan bu kişiler arasında İstanbul Ermeni Patrikliği yapmış olan Mıgırdıç Kırimyan, Nerses Varjebeyan ve Mateos İzmirliyan ön saflarda yer almışlardır. Bu üç ruhani arasında Mıgırdıç Kırimyan Ermenilerin sadık millet kimliğini yitirmeleri ve bağımsız Ermenistan fikrine müptela olmaları hususlarında ön plana çıkmış, bir anlamda bu fikrin öncülüğünü yapmıştır. Bu makalede hayatından bazı kesitler sunulularak faaliyet ve fikirleriyle Mıgırdıç Kırimyan'ın Ermeni kimliğindeki bu değişime ne şekilde etki ettiği üzerinde durulacaktır.

4 Nisan 1820'de Van'da doğan Mıgırdıç Kırimyan'ın¹⁴⁸ Ermeniler için neden bu derece önemli bir şahsiyet olduğu sorusu akıllara gelebilir. Ancak faaliyet ve fikirleri Ermenileri o kadar etkilemiştir ki bu gün bile yaptığı konuşmalar, verdiği vaazlar ve yazdığı kitapları ilgi görmektedir. Nitekim Katogikos¹⁴⁹ Vazken, Victor Hugo'nun "Her insanın iki anavatanı vardır, birisi kendi

¹⁴⁸ Kırimyan'ın doğum tarihi ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Örneğin Lynch, Kırimyan'ın doğum tarihini 5 Nisan 1820 olarak vermektedir (Lynch, 1901: 139). Birçok kaynakta da bu tarih tekrarlanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Osmanlı Belgelerinde Ermeniler adlı eserin 17. cildinde bulunan Tiflis'te yayınlanmış Ermenice bir dergide Kırimyan'ın hayatı hakkında geniş bilgi verilmektedir. Bu kaynak ile birlikte Osmanlı arşivinde yer alan belgelere ve Eçmiyazın'da bulunan mezar kitabesine göre Kırimyan'ın doğum tarihi 4 Nisan 1820 olarak belirtilmiştir; BOA, OBE., c. XVII, Belge No: 117, (20 Aralık 1893 - 25 Ocak 1894), İstanbul, 1989, s. 86-111.

¹⁴⁹ Yunanca "Katholikos" kelimesinden gelen Katogikos "Evrensel" Ermeni, Gürcü ve Nasturi kiliselerinde başpatrikle eş anlamlı kullanılan unvandır. Bu tabir kilise tarihinin ilk dönemlerinde, Doğu'da archimandrites ve eksarkhos gibi yüksek düzeyde din adamları ya da başkeşişler için kullanılırdı. Dolayısıyla katogikoslar ayrıcalıklı birer başpiskopos olmakla birlikte, belirli bir patriğe bağlıydılar. Katogikos unvanı sonradan patrik ya da baş patrikle eş anlamlı oldu. Günümüzde Ermeni Apostolik Kilisesi'nde biri Eçmiyazın'deki "Bütün Dünya Ermenileri Katogikosu", öbürü Lübnan'da Antilyas'taki Kilikya Katogikosu olmak üzere iki Katogikosluk vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Papken Catholicos Gulesserian, The Armenian Church, New York 1970, s. 47-50; Murat Bebiroğlu, Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, İstanbul 2003, s. 12.

anavatanı diğeri Fransa” sözüne atfen “Her Ermeninin iki babası vardır, biri kendi babası diğeri Kırmıyan Hayrik” demiştir (DerHovanessian, 1987: 45). Bu ifadeler Kırmıyan’ın Ermeniler için ne derece önemli bir tarihi şahsiyet olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kilise’ye intisab ettiği 1854 yılından öldüğü tarih olan 1907 yılına kadar kilise merkezli olarak sürekli Ermeni meselesi içerisinde bulunmuş ve gelecek kuşaklara örnek gösterilecek bir ruhanî (kilise mensubu) olarak Ermeni tarihi içerisinde yerini almıştır.

1. Mıgırdıç Kırmıyan’ın Gençliği ve Kiliseye İntisabı

Mıgırdıç Kırmıyan’ın hayatını çeşitli dönemlere ayırarak incelemek Ermeni kimliğinin değişimindeki rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Çocukluk ve gençlik dönemini Van’da geçiren Kırmıyan’ın hayatında birtakım değişiklikler olmuş ve bu değişiklikler onu kilise mensubu olmaya itmiştir. Babasının erken ölümü Kırmıyan’ın amcasının yanında yetişmesine neden olmuş, okuma yazmayı ve keten işçiliğini ondan öğrenmiştir (Nalbandian, 1967: 53; Lynch, 1901: 239; Peroomian, 2000: 135). Daha sonra Varak Manastırı’na devam etmiş ve burada aldığı eğitimin etkisiyle ruhani olmaya karar vermiştir (BOA, OBE., c. XVII, no: 117). Kırmıyan’ın gençliğindeki en önemli kırılma noktası evliliğinden kısa bir süre sonra karısının ve bir süre sonra da kızının ölümü ile meydana gelmiştir (Lynch, 1901: 239). Bu sırada Van ve çevresinde bir isyan çıkmış bunu müteakiben de yetkililer Ermenilerden de bir birlik oluşturulmasını istemişlerdi. Böyle bir birliğin oluşturulmasında muhtemelen Kırmıyan da silâh altına çağrılacaktı. Bu ihtimali dikkate alan ve silah altına alınmak istemeyen Kırmıyan daha önce tasarlanmış olduğu uzun bir yolculuğa çıkmaya karar verdi (Peroomian, 2000: 134-135). Yolculuğuna Van ve çevresini gezmekle başlayıp daha sonra Eçmiyazin’e gitti. Uzun süre burada kaldıktan sonra İstanbul’a geldi (Caprielian, 1987: 51).

İstanbul’a yerleşmesinden sonra hayatını düzene koymaya başladı ve öğretmen olarak bir kız okulunda iş buldu. Kırmıyan’ın öğretmenlik yaptığı okul Hasköy’deki kız okulu idi (Seropyan, 1999: 567). Diğer birçok semt okullarında da öğretmenlik yapan Kırmıyan, *Vanetsi Varzhapet* (Vanlı öğretmen) olarak isimlendirildi (Peroomian, 2000: 135). Amacı Kudüs’e gitmekti bunun için de para biriktiriyordu. Nihayet bu geziye yetecek parayı biriktirdi ve Kudüs’e gitti. Kırmıyan Kudüs’te bulunan bütün kutsal yerleri gezmiş ve bu seyahatten de çok etkilenmişti. İstanbul’a dönüşünden sonra 1852 yılında Kudüs seyahatini anlattığı “Hravirag Yergreen Avediatz” (Kutsal Kente Çağrı) adlı eserini neşretti. Kırmıyan daha önce kaleme aldığı ve Eçmiyazin’e yaptığı seyahatini anlatan “Hravirag Araratian” (Ağrı’ya Çağrı) adlı eserini de 1850 yılında İstanbul’da yayınlamıştı (Peroomian, 2000:

135; Hayrig, 1987: 21). Kırmıyan'ın İstanbul'da neşrettiği Ermenistan ve Hıristiyanlığa dair olan bu eserleri Ermeni edebiyat çevrelerinde saygın bir yer edinmesine vesile olmuştu.

Yayınladığı bu iki kitap üzerine Ermeniler arasında merak uyandıran bir kişi oldu. Ünü yavaş yavaş yüksek tabakadaki Ermeniler arasında da yayılıyordu. Ermeniler hakkındaki derin sözleri de merakla takip ediliyordu. İşte bu dönemin ardından Kırmıyan, özellikle 1852 yılından itibaren İstanbul Ermenileri arasında daha saygın bir yer elde etti (BOA, OBE., c. XVII, no: 117). Daha sonra İstanbul Ermeni Patriği olacak Kırmıyan için bu eserleri, kendisinin Ermeni toplumu içerisinde sivrilmesine, ününe ün katmasına vesile oldu.

1853 yılının sonuna doğru memleketi olan Van'a geri dönmüştü. Dönüşünde karısının ve kızının mezarlarını ziyaret etmişti. Onun olmadığı yedi yıl boyunca ailesi giderek açlık ve yoksulluk içine düşmüştü. Bu çıkmazla karşılaşan Kırmıyan bir ruhani lider olarak halkına hizmet etmeyi seçti (Peroomian, 2000: 139; Nalbandian, 1967: 53).

Yukarıda belirtildiği üzere, eşini ve kızını kaybetmesi onun üzerinde derin bir üzüntü bırakmıştı. Kırmıyan bunu aşmanın tek yolunun dini alanda ilerlemek olduğuna karar verdi (BOA, OBE., c. XVII, no: 117). Bu kararının ardından 14 Şubat 1854'te Akdamar Kilisesi'nde¹⁵⁰ Episkopos Kapriel Şiroyan tarafından rahip olarak takdis edildi (Seropyan, 1999: 568). Böylece Kırmıyan Akdamar Kilisesi'ne Vartabet¹⁵¹ olarak atanmış oldu. Halkın yoğun olarak yaşadığı Akdamar Kilisesi'ne atanması onun için sevindirici idi. Bu sevicinin nedeni ise halkla iç içe yaşamak istemesinden ileri geliyordu (BOA, OBE., c. XVII, no: 117.).

Lynch, Kırmıyan'ın kiliseye Vartabet olarak atanmasını hayatının dönüm noktası olarak göstermekte ve bu tarihten itibaren hayatının göze çarpan bölümünün başladığını ifade etmektedir (Lynch, 1901: 240). Gerçekten de

¹⁵⁰ Van Gölü'ndeki Akdamar adasında bulunan Surp Haç Kilisesi olarak da adlandırılan Akdamar Kilisesi, Vaspurakan Kralı Gagik tarafından X. asrın başlarında (915-921) yaptırılmıştır. Mimarı Keşiş Manuel'dir. Dört kollu haç biçiminde bir planı vardır. Taş işçiliği ve duvarlarındaki kabartma figürlerle Ermeni mimarisinin önemli yapıları arasındadır. Bkz. Hrant D. Andreasyan, *Aktamar Kilisesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Mart 1966, Cilt: XVI, Sayı: 21, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 77-82; Nairy Hampikian, "The Architectural Heritage of Vaspurakan and the Preservation of Memory Layers", *Armenian Van Vaspurakan*, s. 87-117.

¹⁵¹ Ermeni Kilisesi'nde diğer Hıristiyan kiliselerinin dışında Vartabet'lik rütbesi vardır. Vartabetler ayrı bir sınıf teşkil etmekte idiler. Bu rütbe akademik bir kilise unvanıydı ve gerekli eğitimi almış olan bekar papazlara verilmekte idi. bkz. Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara 1997, s. 278-279; Malachia Ormanian, *The Church of Armenia*, London 1955, s. 104.

Fikrettin YAVUZ

Kırımyan'ın hayatının dönüm noktası ilk önce ruhani olmaya karar vermesi ve daha sonra da kiliseye intisap etmesidir. Zira, 1854 yılında kiliseye girmiş ve ölümüne kadar kilise içerisinde bulunmuş ve hayatının büyük bir kısmını bu yolda harcamıştır.

Vartabet olarak atanmasından sonra beklentisi yerine gelmiş ve artık ruhani olmuştu. Faaliyetlerinin rotasını daha önceden çizmişti. Geriye kalan kafasında tasarlamış olduğu programı hayata geçirmeydi. Planlarını uygulayabilmek için ona bir merkez gerekiyordu. Akdamar Kilisesi'ni kendisine merkez olarak seçti. Fakat aklı başında Ermeniler onun yapmaya çalıştığı şeylere karşı geldiler. En sonunda bir şey elde edemeyeceğini anlayan Kırımyan tekrar İstanbul'a gitmeye karar verdi. Zira Van'daki meslektaşları arasında onu kıskananlar olduğu gibi, faaliyetlerinden dolayı ona karşı nefret besleyenler de vardı. İşte bu sebeple, Kırımyan Van'dan ayrılıp, İstanbul'a doğru yola çıktı (BOA, OBE., c. XVII, no: 117).

Van'da aradığını bulamayan vartabet Kırımyan 1855'te İstanbul'a geldi. Patrikhane tarafından kendisine vaizlik görevi verildi. Üsküdar'a yerleşti ve buradaki kiliselerde vaizlik yapmaya başladı (Seropyan, 1999: 568). Vaizlik görevi Kırımyan için bulunmaz bir fırsattı. Çünkü o iyi bir hatipti ve güzel söz söylemeyi, hamasi konuşmalar yapmayı iyi beceriyordu. Kürsü de onun bu becerisini kullanabilmesine imkân sağlıyordu (Lynch, 1901: 240). 1850'lerin ortalarına kadar Kırımyan'ın kendi kimliğinin şekillendiği daha sonra ise bu kimlik çerçevesinde gelecek nesilleri yetiştirme yoluna gittiği söylenebilir. Zira kiliseye intisabı ve bunu müteakiben bağımsız bir Ermeni devleti kurma fikri ve bu fikri özellikle gençlere aktarma isteği yaptığı vaazlarda dikkati çeken en önemli husustu. İşte Kırımyan bu tarihten itibaren yeni bir Ermeni kimliği oluşturma yolunda büyük bir elde etmiş oluyordu.

Üsküdar'a yerleşen Kırımyan, gazetenin insanları eğitmek için çok önemli bir unsur olduğunu iyi biliyordu. Zira yeni nesli yetiştirmek ve ona yeni bir kimlik kazandırmak için gazetenin önemini kavramıştı. Bu yüzden 1855 yılının Haziran ayında, İstanbul'da Artsvi Vaspurakan (Van Kartalı) adını verdiği dergiyi yayınlamaya başladı. Bu suretle İstanbul Ermenileri arasında başlayan kültür ve dil alanındaki Rönesans'a ilk katılanlardan ve ön ayak olanlardan birisi oldu (Seropyan, 1993: 91). Fakat Kırımyan birçok konuda İstanbul edebiyat çevresiyle aynı fikri paylaşmıyor, onların düşüncelerine çoğu zaman karşı çıkıyordu. Amacı taşra Ermenilerine dikkat çekmekti. Bu amaçla dergisinde doğudaki Ermenilerin acı çektiklerini ve bu acılara seyahatleri esnasında şahit olduğunu ifade ediyordu (Nalbandian, 1967: 53). Çağdaşları, Kırımyan'ın bu dergiyi yayınlamasının temel gayesinin uyuşan ve uyuyan Ermenileri uyandırmak olduğunu ifade etmektedirler (BOA,

OBE., c. XVII, no: 117). Örneğin Lynch, Kırımyan'ın Artsvi Vaspurakan'ı yayımlanmasının büyük bir ün elde etmesini sağladığını ve bu derginin Ermeni halkına verilmiş bir silah olduğunu ifade etmektedir (Lynch, 1901: 240). Bu dergide Kırımyan'ın yaptığı diğer bir faaliyet ise, pandukth¹⁵² diye adlandırdığı insanlar hakkında yazılar yazmaktı. Bir anlamda kendisi de pandukth olan Kırımyan, bu insanların büyük sıkıntılar çektiğini dile getirerek, onları korumak için elinden geleni yapmış ve ekonomik olarak zor durumda olan bu kişileri kendilerini korumaları bahanesiyle silahlandırmıştır (Peroomian, 2000: 136-137).

1856 yılının sonuna doğru Kırımyan, Van'a dönmesi gerektiğine karar verdi. Uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Van'a gelerek matbaasını Van gölünün kıyısındaki Varak¹⁵³ Manastırı'na kurdu. Bir buçuk yıllık bir aradan sonra, Artsvi Vaspurakan taşrada yayınlanan ilk gazete olarak Ocak 1858'de tekrar yayın hayatına başladı (Peroomian, 2000: 137). Kırımyan'ın gazetesindeki beyanatlar yeni neslin ne şekilde hareket etmesi gerektiğine dikkat çekiyordu. İfadeler yeni Ermeni kimliğinin kazanması gereken özelliklerin ne olduğuna vurgu yapıyordu. "Ağlamayı bırakalım, cesur olalım ve savaşalım... Bizler tavuk değiliz, bizler de insanız ve erkek evladınız... Silelim gözyaşlarımızı akıtmayalım artık... Ağlayanlar ağladı gitti. Her şey geçmişte kaldı. Bizler yeniyi takip etmeliyiz" (Nalbandian, 1967: 74-75).

Yine bu gazetenin başka bir nüshasında "Vanlı Yaşlı Bir Kadının Duası" adını taşıyan yazıda şu ifadelere yer verilmekteydi:

"Cenneti yaratan Tanrım... Bu günahkârları koru, bağışlayan ve merhametli Tanrım, korkuyu hafızalardan utangaçlığı simalardan al... Umutsuzluk içindekilere derman ver ve bize şifa nasip et... Annemiz, İsa'nın Annesi sana haykırıyorum, göç eden gariplerin işlerinde onlara yardım et, ekmek ucuz, su bol, yağmur bereketli olsun... Ermeni liderler arasında sevgi ve birliktelik olsun, Ermeni milleti bağımsız olsun. Tanrım sana hamd ederim. Ümidimiz sensin, Tanrım..." (Peroomian, 2000: 66). İşte bu tür ifadeler yetişen gençliğin bağımsızlık özlemi içerisinde olan yeni bir kimlikle hayata atılmalarını

¹⁵² *Pandukth* Türkçeye garip olarak tercüme edilebilecek bir deyimdir. Vilayetlerdeki hayat şartlarının zorluğundan dolayı büyük şehirlere özellikle İstanbul'a gelip hayatlarını kazanmaya çalışan insanları tabir etmek için kullanılmıştır (Richard Hovannisian, "Armenian Van/Vaspurakan An Introduction", Armenian Van Vaspurakan, s. 3).

¹⁵³ Türkçe'de Yedi Kilise olarak isimlendirilmektedir. Van merkezine yakın Yukarı Bakraçlı köyünde yer alan kilisenin tamamı Varak Wank Manastırı olarak da adlandırılır. Ereğ dağı eteklerine kurulmuş ve 8. yüzyılda inşa edilmiştir (Lynch, Armenia Travels and Studies II, s. 113-115).

Fikrettin YAVUZ

sağlayacak ve daha sonra meydana gelecek olan isyanlarda en önemli rolleri oynamalarına sebep olacaktı.

Kırımyan'ın Van'a dönüşü ve Varak Manastırı'nda matbaa kurarak İstanbul'da dergi olarak neşredilen Artsvi Vaspurakan'ı Van'da gazete olarak yayınlaması İstanbul Ermeni basınında da yankı buldu. Meghu (Arı) adlı gazete Kırımyan'ın bu cüretkâr cesaretini aşağıdaki şekilde ifade ediyordu: "Dünya aydınlanmasının meşalesini taşıyan kar ve buzla mücadele eden yeni Gutenberg Van'a ulaştı". İstanbul basınından aldığı bu övgülere rağmen Kırımyan Van'da çeşitli eleştirilere uğruyordu. Faaliyetlerinin Ermeni halkına zarar vereceğini düşünen Ermeniler onu eleştiriyorlardı. Van'lı bir ağa "O konuşuyor da konuşuyor. Bu söyledikleri nedir? Gazete getirdi ve etrafı çöple doldurdu, gazete gazete diye haykırıyor". Bunun gibi Van piskoposu, Başpiskopos Gabriel de Kırımyan'ı desteklemeyi reddetmişti. Her ne kadar Kırımyan'a zaman zaman karşı çıkılsa da Varak Manastırı'ndaki faaliyetlerine devam etmesine izin verilmişti (Peroomian, 2000: 138).

Varak Manastırı'nda kurduğu matbaanın yanı sıra Kırımyan, istediği özelliklere haiz öğrenciler yetiştirmek üzere Zharangavorats adını verdiği bir teoloji okulu kurmuştur. Kurduğu bu okulu modern bir eğitim merkezi haline getirmek için uğraş vermiş ve Van'daki okul sayısını artırma hususunda burayı merkez olarak seçmiştir. Bu okul ve Van'daki diğer okullardan yetişen öğrenciler kurulan gizli örgütlerin öncüleri olmuşlardır. Bu kişiler arasında ihtilalci hareketlerin ünlü liderleri olacak olan, Khoren Khrimian, Mesrop Papazian, Panos Terlemezian, Poghos Natanian ve Mkrtych Avetisian gibi şahıslar vardı (Peroomian, 2000: 139).

Eğitime bu derece önem veren Kırımyan için kız öğrencilerin de yetiştirilmesi büyük bir gerekliliktir. Lynch, Kırımyan'ın parolasının, "eğitelim, eğitelim- kızları da en az erkekler kadar eğitelim" şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Lynch, 1901: 86). Zharangavorats ve Artsvi Vaspurakan gibi okullar, Kırımyan'ın mücadelesinde birbirlerinin tamamlayıcısı durumundaydılar. Ayrıca Artsvi Vaspurakan taşradaki Ermenilerin durumunu İstanbul'daki Ermeni cemaatine aktarması açısından ilk araç durumundaydı. Nalbandian eserinde Mıgırdıç Kırımyan'ın eğitim anlayışı ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "Kırımyan, yeni savaş ruhunun temsilcisi idi. O, Ermenilerin Bossuet'i, IX. Pius ve Garibaldi ve onların bir kişide toplanmış haliydi. O, özgürlük için milli mücadeleye katılmak isteyen genç nesilleri eğitmeye çalışan kişiydi, bu da en nihayetinde isyanlara ve siyasi partilerin oluşmasına yol açtı" (Nalbandian, 1967: 54). İşte bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kırımyan yeni Ermeni kimliğinin oluşmasında çok önemli bir rol oynadığı gibi yetiştirdiği gençler de

Nalbandiyan'ın siyasi partiler dediği komitelerin oluşmasında ve isyanlarda yer almışlardır.

Kırimyan'ın bu okuldan yetiştirdiği öğrencileri, Ermenileri isyana teşvik eden yazılar yazmaktan geri durmuyorlardı. 1862 yılında meydana gelen Zeytun isyanının, takip edilmesi gereken bir örnek olduğunu söyleyen ve Zeytunluların cesaretlerini öven, "hadi tekrar işimize başlayalım (Mer gords noren sksenk)" başlığıyla uzun bir makale kaleme alan Garegin Srvandztiants¹⁵⁴, insanlara sebat etmelerini ve gözyaşlarını durdurmalarını tavsiye ediyordu. Kırimyan'ın hem öğrencisi hem de uzun süre kader arkadaşı olan Srvandztiants, bu husus hakkında şu görüşlere yer vermekte idi: "Milletiniz için hadi her şeyimizi feda edelim ve milletimiz sonsuza dek bizden memnun kalsın". Aynı makalede Srvandztiants Ermenileri verdikleri mücadeleden vazgeçmemeleri için cesaretlendirmekte, "Darbe vurup darbe alacaksınız. Düşerseniz ayağa kalkın. Emin olun kendi yolunuzu elde edersiniz, ölürseniz kazanırsınız, çünkü sizler samimisiniz" demekte idi (Peroomian, 2000: 139-140).

Ermeni tarihçilerinden Ara Baliozian, Kırimyan'ın bağımsızlık uğruna güçlülerin karşısında ağlayabileceğini ya da onlara yalvarabileceğini ifade ederken, diğer taraftan Ermenilere tavsiyelerinde gayet kindar olduğunu belirtmektedir: "Ne zamana kadar bir koyun gibi vahşi ve cahil Kürtler tarafından boğazlanmaya devam edeceksiniz? Sizler erkeksiniz. Sizin de iki eliniz var. Bağımsızlığınızı kan akıtmadan kazanacağınızı mı zannediyorsunuz? Bağımsızlık size bir hediye olarak verilmez" (Selvi, 2004: 31; Baliozian, 1987: 27).

1861 yılına kadar Varak Manastırı'ndaki görevine devam eden Kırimyan bu tarihte İstanbul Ermeni Patrikhane'since Muş'taki Surp Garabet Manastırı'na¹⁵⁵ tayin edilmişti. Kırimyan kısa bir süre zarfında bu manastırı da, Varak manastırı gibi bir yer haline getirmeyi başarmıştı. Zira, manastırı ziyarete giden kişiler adeta Varak Manastırı'nın buraya taşındığına şahit olmuşlardır (BOA, OBE., c. XVII, no: 117).

¹⁵⁴ Kırimyan'ın en yakın arkadaşı olan Garegin Srvandztiants 1840-1892 tarihleri arasında yaşamış, daima Kırimyan'ın yanında olmuş edebi çalışmaları bulunan bir papazdır. "Sasunlu David" adlı eseri Ermeni edebiyatının en önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. (Van Vaspurakan, s. 146-51).

¹⁵⁵ Türkçe'de Çengelli Kilise olarak bilinen bu kiliseye Ermeniler Müjdecî Aziz John, Glak Vank, Innaknean Vank diye de adlandırmaktadırlar. Çan kullanmasına izin verildiği için Çengelli Kilise olarak adlandırılmıştır. Kurucusunun aydınlatıcı Krikor olduğu rivayetleri olmasına rağmen yaygın kanıya göre 940'larda Bagratuni döneminde inşa edilmiştir (Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush, ed. Richard G. Hovannisian, California 2001, s.122-23; Lynch, Armenia Travels and Studies Vol. II., s. 176-80).

Fikrettin YAVUZ

XVII ve XVIII. yüzyıllarda büyük bir ün elde eden ve ileride patrik olacak Hovannis Golod ve Grigor Shghtayakir'in de yetiştiği bu manastır, Garegin Srvandzians ve Kırmıyan'ın liderliğinde 1860'lardan itibaren yeni gelişmelere sahne olmaya başlamıştır (Maranci, 2001: 122). Van'da gerçekleştirdiklerini Muş'ta da yapmaya kararlı olan Kırmıyan'ın ilk işi manastır dâhilinde bir gazete neşretmek olmuştur.

Muş'a atanarak çalışmalarına başlayan Kırmıyan gelişinin ardından yoğun çaba ve faaliyetlerinin sonucunda Surp Garabet Manastırı dâhilinde Artstvik Tarono (Muş Kartalcığı) adını verdiği bir dergi yayınlamaya başladı. Bu dergide de aynı Artsvi Vaspurakan'da olduğu gibi Anadolu'nun doğusundaki Ermeni halkının problemler içinde kıvrıldığı temasını işlemeye devam etti (Gürün, 1983: 82). Varak Manastırı'nda başladığı Ermeni halkının milliyetçilik ruhunu arttırma amaçlı vaazlarının ve yazılarının etkisi, Van'da olduğu gibi buradaki Ermeniler arasında da büyük bir yankı buldu. O, Ermenileri gelecekteki olaylara hazırlama misyonunu burada da sürdürmüş, kendi tabiriyle gelenek ve göreneklerini unutmuş Ermenileri uyandırma yolunda hareket etmek için çaba göstermiştir (Villari, 1906: 245-246). Kırmıyan bu amaçları doğrultusunda Artstvik Tarono'yu bir araç olarak kullanmış ve istediklerine bir ölçüde de olsa kavuşmuştur.

Kırmıyan'ın Muş'a ruhani önder olmasının ardından, Muş Ermenileri ona bir lakap taktı. Kırmıyan ise hayatının sonuna kadar bu lakabı kullanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Ermeni toplumu arasında daha yaygın bir şekilde kullanılacak olan bu lakap neredeyse ismiyle özdeşleşmiş durumdadır. Lakabın verilmesiyle ilgili gelişmeler şu şekilde idi.

Ermeni vatandaşlarından toplanan bir verginin adil olmadığını ve bu yüzden kaldırılması gerektiğini savunan Kırmıyan, bu uygulamanın iptal edilmesi için bölgedeki yetkililere başvurdu. Ardından durumu İstanbul'a Ermeni Patrikhanesi'ne yazmış, Erzurum Valisi'ne bu verginin adil olmadığını hususunda şikâyette bulunmuştur. Daha sonra yanına aldığı önde gelen birkaç Ermeni ile kışın ortasında Erzurum'a gitmiş ve durumu valiye iletmıştır. Sonuç olarak vergi iptal edilmiştir. Kırmıyan Muş'a geri döndüğünde büyük bir Ermeni kalabalığı tarafından karşılanmış, karşılamaya gelen Ermeniler Kırmıyan'a olan sevgilerini göstermek için ona Hayrik (babacık) lakabını vermişlerdir. Durumdan büyük memnuniyet duyan Kırmıyan bu lakabı kabul etmiş ve ömrünün sonuna kadar da taşımıştır (<http://www.vasbouragan.org/khrimian/khrimian.htm>. 08.08.2003).

Her ne kadar Ermeni kaynakları Kırmıyan'ın Muş'ta çok sevildiğini belirtiyor olsalar da, buradaki Ermeni cemaati arasında ona karşı olanlar,

yaptıklarını onaylamayanlar vardı. Bu nedenle Kırimyan zaman zaman tehlikelerle karşılaşmış hayatına bile kast edenler olmuştur. Ancak Kırimyan bunların tamamından yara almadan kurtulmuştur.

Hayrik lakabını aldığı Muş'ta faaliyetlerine devam eden Kırimyan kurduğu okulda öğrenci yetiştirip Arstvik Tarona'da yayın faaliyetlerine devam ediyordu. 1868 yılına gelindiğinde Kırimyan Eçmiyazin'e gitti. O dönemde Eçmiyazin Katogikosu olan (İstanbul) IV. Kevork tarafından Muş bölgesine episkopos olarak atandı (Seropyan, 1993: 91). Ardından Muş'a geri döndü. Buradaki faaliyetlerine yoğun bir şekilde devam ediyorken kendisine muhalif olanlar da ona karşı mücadelelerini sürdürüyorlardı. Mesela Surp Garabet Manastırı'nın lideri olmasına rağmen manastıra girmesine izin verilmemiş ve yaptığı zararlı faaliyetlerinden dolayı öğrencileri ve yandaşları çeşitli yerlere sürülmüşlerdi (BOA, OBE., c. XVII, no: 117).

Kırimyan'ın Muş'taki durumu bu şekildeyken İstanbul'da da sular bulanık idi. Ermeni cemaati arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı İstanbul Ermeni Patriği olan (Bursalı) II. Bogos Taktakyan istifa etmişti (Belgelerle Ermeni Sorunu, 1983: 38). Bu gelişmelerin ardından Kırimyan 1869 Ağustosunda toplanan genel meclis tarafından Türkiye Ermenilerinin 71. Patriği seçilmiştir (Seropyan, 1999: 568). Patrik seçilişinin, Ermeni Kilisesi'nin davasını iyi bilmesi ve çıkış yolu istikametinde çalışmaya başlaması ile ilgisi bulunduğunu kabul etmek ve ayrıca bu seçimde daha önce İstanbul Ermeni Patrikliği yapmış olan ve muhtemelen Kırimyan'ı destekleyen Katogikos IV. Kevork Keresteciyan'ın nüfuzunu kullanmış olabileceğini düşünmek zor olmasa gerektir (Gürün, 1983: 82).

Kırimyan'ın Muş'tan İstanbul Patrikliğine getirilmesi ile Ermeni sorunu da İstanbul'a ve oradan da Avrupa'ya yayılmak üzere kendisiyle birlikte gelmiş oluyordu. Patrik olarak seçilmesinin ardından Milli Ermeni Meclisi şikâyetlerin başvurma yeri, gazeteler ve dergiler de, bu şikâyetlerin yayıncısı haline gelmiş olacaktı. Muş'taki yandaşlarınca "Bizi unutma!" nidalarıyla uğurlanan Kırimyan'ın Ermeni Patrikliğine seçilmesi üzerine, Ermenilerin isteklerinin yanı sıra şikâyetleri de millet meclisine ulaşarak yoğun bir şekilde orada tartışılmaya başlanacaktı (Uras, 1987: 176).

2. İstanbul Ermeni Patrikliğine Seçilmesi ve Faaliyetleri

1854 yılında kiliseye intisap eden Kırimyan çok hızlı bir şekilde başarı merdivenlerini tırmanmış ve en sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin en üst makamı olan "İstanbul Ermeni Patrikliği" makamına ulaşmıştır. Taşrada hayli ünlü olan Kırimyan, İstanbul'da bulunduğu dönemlerde de İstanbul Ermenilerinin gönüllerini kazanabilmek için bir çok

Fikrettin YAVUZ

Ermeni hastanesi, kilisesi ve hayır kurumu için para toplamış, bu vesile ile kilise baş papazları ve Ermeni cemaatinin sempatisini kazanmıştır (BOA., Y.PRK.AZJ. 22/99). Diğer yandan yazdığı kitaplarla da İstanbul'daki Ermeni edebiyat çevrelerinin dikkatini çekmiş İstanbul'a her gelişinde bu eserlerini yayınlamıştır (Peroomian, 2000: 136). Bütün bu faaliyetleri hem İstanbul ve hem de taşra Ermenileri arasında ününe ün katmasını sağlamıştı. İstanbul Ermeni Patrikliğine seçilmesinde bu faaliyetlerinin çok büyük etkisi olduğu bir gerçektir.

Kırımyan 49 yaşındayken İstanbul Ermeni Patrikliğine seçilmişti. Kiliseye intisab etmesinden bu yana sadece 15 yıl geçmesi ve onun bu dönem sonunda patrik seçilmesi Ermeni meselesiyle ne kadar çok içli dışlı olduğunun da bir göstergesidir. Patrik seçilmesi, gelişmekte olan Ermeni milliyetçiliğinin de zirveye tırmanması sonucunu doğurmuştur (Uras, 1987: 174).

Kırımyan patrik seçildikten sonra amaçları doğrultusunda yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştı. Ona göre en büyük sorun taşradaki Ermenilerin acılarını dindirmektir ve bunun için elinden geleni yapmaktan geri durmuyordu. Bir Ermeni tarihçi olan Sarkissian, Kırımyan'ın "bu meseleyi ya adil bir şekilde veyahut başka türlü çözmeye karar verdiğini" ifade etmektedir. Yukarıdaki cümlede geçen "durumu başka türlü çözmeye karar vermişti" demek dolaylı olarak silaha başvurmak olarak telakki edilebilir. Buna benzer birçok ifadesi bulunan Kırımyan, daha Patrikhane'deki seçimi esnasında bile dolaylı ifadelerle kendi siyasetinin öncekilerden farklı olacağını:

"Beni İstanbul Patriği olarak görmeyin, ben Ermenistan'ın acılarının ve yaralarının bir temsilcisiyim. Benden öncekilerin Ermenilerin acılarını Bâb-ı Aliye ne şekilde sunduklarını bilmiyorum, fakat ben daha etkili bir şekilde hareket edeceğim (Sarkissian, 1938: 36; Uras, 1987: 176-177)" diyerek ortaya koymuştur.

Fakat diğer tarafta hayat ve geleceklerini Osmanlı Hükümeti'ne bağlı kalmakta gören Ermeniler, özellikle amiralar¹⁵⁶, Kırımyan'ın bu çaba ve faaliyetlerini tehlikeli görmüşler ve uyarıları dikkate alınmayınca meclis toplantılarına iştirak etmemeye başlamışlardı. Kırımyan'ın bu şekilde hareket etmesi, davranışları ve görüşleri amiralar tarafından sakıncalı

¹⁵⁶ "Amira": Emir veya Âmir manasına gelen bir ünvandır. Mevzubahis ünvan doğrudan Ermenilere münhasır olup; Osmanlı-Türk Devleti'nin üst kademelerinde hizmete atananlara verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Levon Panos Dabağyan, Türkiye Ermenileri Tarihi, İstanbul 2003, s. 405.

bulunmuş, bu hareketlerinin son derece yanlış olduğu münasip bir lisanla ona bildirilmişti. Amiralara göre, bu tür istekler yersizdi ve onlar Osmanlı imparatorluğu'nun tebaası olarak yerlerini ve hadlerini bilmeliydiler (Dabağyan, 2003: 558). Amiraların bu şekilde tavır alması Kırmıyan'ı sadece kızdırmakla kalmamış, o aynı zamanda çeşitli yerlerde özellikle yakın çevresindeki kişilere amiralara olan tepkisini şu ifadelerle belirtmişti: "Göreceksiniz! Amiralara hadlerini bildireceğim ve onları mahvedinceye kadar hemen hepsiyle tek tek uğraşacağım"(Dabağyan, 2003: 558). Kırmıyan'ın bu faaliyetleri Osmanlı Devleti tarafından da gayet iyi biliniyordu. Buna rağmen Osmanlı Devleti adet olduğu üzere patriklik makamına gelenlere verdiği türden bir mecidiye nişanını kendisine de tevcih etmişti (BOA., İ.HR. 14503). Tabii olduğu devlete karşı ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaktan çekinmeyen Kırmıyan'ın hükümet tarafından kendisine verilen nişanları ömrünün sonuna kadar göğsünde taşıması da dikkate değer bir husustur. Kırmıyan'ın yukarıda ifade edilen bütün bu davranış ve tutumları mecliste muhalefet ile karşılaştı. Milli Meclis'teki taşralı ve İstanbullu temsilciler birbirine girdiler (Gürün, 1983: 83). Taşralı Ermeniler, Kırmıyan'ın ateşli taraftarı idiler. Kırmıyan da bu kişilere güvenerek Ermeni Milli Meclisi'ne karşı çıkmaktan çekinmiyordu (Hocaoğlu, 1976: 37). Buna karşılık Kırmıyan'ın politikasını beğenmeyen banker, sarraf ve hükümet memurları ona cephe almıştı (İlter, 1999: 36). Hayat ve geleceklerini Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakta gören, milletlerini bu gibi maceraya sürüklemek istemeyenler, Kırmıyan'ın faaliyetlerini beğenmiyorlardı. Her ne kadar bu kişiler Kırmıyan'ın faaliyetlerini desteklemeseler de, Hükümetin siyasetini onaylayanlara, hafiye, casus, hain, kozmopolit diyerek aradaki anlaşmazlığın iyice büyümesine neden oluyorlardı (Uras, 1989: 74).

Levon Panos Dabağyan "Türkiye Ermenileri Tarihi" adlı kitabında, Osmanlı Ermeni ahalisinin o dönemdeki meseleleri hakkında fazla bilgiye sahip olmadığını bundan dolayı da Kırmıyan'ın kendi adamlarıyla Ermeni ahalisinin aklını çelebileceğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Kırmıyan'ın Çarlık-Rusyası tarafından kullanıldığını, gizlice komünistliği benimsemiş olan bazı taşralı Ermenilerin ise Kırmıyan'ı doldurdıklarını belirtmektedir (Dabağyan, 2003: 559). Patrik Kırmıyan 1873 yılının sonlarına doğru izlediği siyasetten bir şey elde edemeyeceğini anlamıştı. Amacı İstanbul'daki amiraları kendi istikametinde çalışmaya yönlendirmektir. O bunu başaramayacağını anlamıştı. Zira amiralar da kendisine cephe almışlardı. Bunun üzerine istifa etmeye karar veren Patrik Kırmıyan, Ermeni Milli Meclisi'nde bir konuşma yaparak bu kararını açıklamıştır.

3. Berlin Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Kırımyan Hayrik istifasının ardından, Patrikhane tarafından Kuzguncuk'taki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin vaizliğine tayin edilmişti (Seropyan, 1999: 598). Bu tarihten itibaren edebi çalışmalarına yoğunluk veren Kırımyan, Ermeni meselesindeki gelişmelerden de uzak durmuyordu. Bu dönemde meydana gelen olaylar Ermeni meselesinin tam anlamıyla su yüzüne çıkmasına neden olacaktı. Bu süreçte Mıgırdıç Kırımyan'ın da içerisinde bulunduğu bir grup Ermeni'nin faaliyetleriyle bu mesele uluslararası bir sorun haline gelecektir. Bu süreci başlatan olay ise, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında patlak veren 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. 24 Nisan 1877 tarihinde başlayan bu savaş, Osmanlılar ile Rusya arasındaki en kısa, fakat sonuçları itibariyle en ağır savaş olmuştur. Zaten savaş tarihe hicri sene kullanılmak suretiyle "93 Felaketi" olarak geçmiştir (Gürün, 1983: 104). Savaş sonunda yapılan Ayestefanos Antlaşmasına Kırımyan'ın da içinde bulunduğu bir grubun faaliyetleri sonucu Ermeniler için bir madde eklenmişti. 29 maddeden ibaret olan bu antlaşmada yer alan Anadolu'nun doğusunda Ermenilerle meskun yerlerde ıslahat yapılması ve Ermenilerin Kürtler ve Çerkezlerle karşı himaye edilmesi gerektiğine dair 16. madde, önceleri bir iç mesele olan Ermeni sorununu uluslararası alana taşıması yolundaki ilk adımdır (Parsamian, 1972: 259). Ancak antlaşma ile Rusya'nın elde ettiği avantajlardan dolayı İngiltere'nin büyük tereddütleri vardı. Bu nedenle İngiltere ve Avusturya'nın önderliğinde, Ayestefanos Antlaşması'nın bazı kısımlarını yeniden gözden geçirmek ve düzeltmeler yapmak için, Berlin'de devletlerarası bir kongrenin toplanmasına karar verildi (Parsamian, 1972: 285).

Ayestefanos Antlaşması'nın Berlin'de tadil edileceği haberini alan Patrik Nerses, kongreye katılacak bütün devletler nezdinde yoğun faaliyetlere başlamıştı. Krikor Odyan'ın teklifi üzerine Patrikhanece Berlin Kongresi'ne bir heyet yollanması kararlaştırıldı. Bu heyet içerisinde Ermeni meselesini yakından takip eden eski Patrik Kırımyan ile episkopos Horen Narbey, kâtip ve tercüman olarak İstefan Papazyan ile Minas Çeraz yer almıştır (Şaşmaz, 2002: 7). Bu karar üzerine eski Patrik Kırımyan uzun süreden beri hayalini kurduğu Ermeni meselesinin Avrupa'ya taşınması misyonunu gerçekleştirmek için bir fırsat elde etmiş oldu. Ardından Avrupa başkentlerine yaptığı ziyaretlerde Ermeniler adına Berlin Kongresi'ne katılacak devletlerin dışişleri bakanlarıyla görüşerek destek isteyecektir. Bu amaçla ilk olarak Roma'ya gitmiş ve burada İtalya dışişleri bakanı ile görüşmüştür. Daha sonra Fransız delegesi olarak Berlin Kongresi'ne katılacak olan Dışişleri Bakanı Waddington'u ziyarete gitmişti (Sarkissian, 1938: 78). Fransa'dan sonra Eski Patrik Kırımyan ve tercümanı Minas Çeraz, 11 Nisan 1878 Perşembe günü akşam Londra'ya gece ekspresi ile varmış,

Charing Cross İstasyonu'nda Londra'daki Ermeni cemaatinin önde gelen üyeleri tarafından karşılanmışlardı. Heyet, Set Apear adlı Ermeni tarafından Lanchester Gate 74 numaradaki Ermeni cemaatine ait bir eve yerleştirilmiştir (The Times, 3 Nisan 1878.). İngiltere'deki faaliyetlerinden sonra Berlin'e giden Kırimyan heyeti burada da yoğun bir şekilde Ermeni isteklerinin karşılanması amacıyla kongreye katılan devletlerin delegeleriyle görüşmeler yaptı. Ancak Berlin Kongresi'nde bağımsız bir Ermeni devleti kurma hayalleri gerçekleşmedi. Ayastefanos Antlaşması'nda yer alan 16. madde Berlin'de 61. madde olarak kabul edildi. Kırimyan İstanbul'a döndüğü zaman, Kumkapı'daki Ermeni Kilisesi'nin kapısında yaptığı bir vaazla fikirlerini Ermeni halkına duyurmuştu. Ermeniler arasında çok muazzam bir etki yapan bu nutukta Kırimyan başarısızlığın nedenlerini edebî bir şekilde dile getirmiştir. Ermeni bağımsızlığı veya en azından Lübnan benzeri bir muhtariyet elde edebileceğini düşünen Hayrik başarısızlığın nedenini Ermenilerin Balkanlardaki gibi isyan edip kan dökmelerine bağlıyor, bağımsızlık için bu yola baş koyulması gerektiğini ifade ediyordu (Hocaoğlu, 1976: 114). Kırimyan'ın yaptığı bu konuşma çok önemliydi zira o Ermenilere nihai bir çağrı yapıyordu. Bundan sonra izlenmesi gereken yolun ne olduğunu söylüyordu. Ehemmiyetine binaen konuşmanın tamamının burada verilemesi uygun olacaktır.

"Kutlu ve Sevgili Ermeniler!

"Şimdi, hepimiz kulak kabartıp, Kırimyan Hayrik'in Berlin Konferansı'ndan bizlere ne haberler getirdiğini ve dünyanın güçlü hükümetlerinin Ermeni vilayetlerine bahşettiği 61. madde hakkında neler söyleyeceğini duymak için sabırsız ve endişeli bir şekilde bekliyorsunuz. Söyleyeceklerimi dikkatlice dinleyin. Sözlerimin derin manalarını idrak edin ve daha sonra gidin ve mesajımı uzun uzadıya düşünün.

"Bildiğiniz üzere, Patrik Nerses ve Milli Meclis'in kararı üzerine, Ermeni Meselesi'ni kongrenin büyük devletlerine sunmak üzere Berlin'e gittik. Kongrenin dünyaya barış getireceğine ve kendimizi de içine kattığımız küçük ve baskıya uğramış milletlere özgürlük getireceğine dair büyük ümitlerimiz vardı.

"Kongre toplandı, dünyanın büyük güçlerinin devlet adamları, yeşil örtülü diplomatik masaların etrafında toplandılar. Ve bizler, küçük ve baskı altındaki milletler Kongre salonunun dışında bekledik. Kongrenin ortasında, yeşil örtülü masanın üzerine, büyük ve küçük millet ve hükümetlerin kendi

Fikrettin YAVUZ

paylarını alacağı içerisinde herise¹⁵⁷ (keşkek) (etli pilav) olan büyük bir kâse kondu.

“Katılanlardan bazıları Doğu’ya, bazıları Batı’ya yöneldi ve uzun tartışmalardan sonra, sıra ile teker teker, toplantıya küçük milletlerin temsilcilerini çağırdılar. Önce Bulgarlar girdi, sonra Sırp ve Karadağlılar. Yanlarından asılan kılıçlarının şingirtisi kongredekilerin dikkatini çekti.

“Bir süre konuştuğundan sonra, bu üçlü, demir kepeçler gibi olan kılıçlarını çekip, kâseye daldırıp heriseden paylarına düşeni alıp gururlu ve çekinmez bir şekilde oradan ayrıldılar.

“Şimdi sıra Ermeni delegesinde idi. Kâğıt dilekçeyle birlikte Kongre üyelerine doğru yaklaştım, dilekçeyi sundum ve benim tabağımı da heriseyle doldurmalarını istedim. Ardından, kâsenin önünde dikilen memurlar; “Sizin demir kepeçiniz nerede?” diye sordular. Doğru, biz burada herise dağıtıyoruz ama demir kepeçisi olmayan heriseden alamaz. İleride, eğer bu herise dağıtılacak olursa bir kepeç olmadan asla buraya gelmeyin yoksa yine eli boş dönersiniz.

“Sevgili Ermeni halkı, kâğıt kepeçyi herisenin içerisinde sokabilir miydiniz? İslanıp orada kalırdı. Orası silahların konuşup kılıçların ses çıkardığı yer, başvuruların ve dilekçelerin ne önemi var ki?

“Ardından Karadağlı, Bulgar ve diğer delegelerin yanlarında, bellerinden aşağı asılan kılıçlarından kan damlayan birkaç cesur (adam) gördüm. Daha sonra, Zeytin’den, Sasun’dan Çatak’tan ve diğer dağlık bölgelerden cesur adamlar göreceğim gibi kafamı çevirdim. Fakat onlar neredeydi? Ermeni halkı söyleyin bana, o cesur ruhlar neredeydi? Onlardan bir veya iki tanesi yanımda değildi ki, kanlı kılıçlarını kongre üyelerine gösterip “Bakın, demir kepeçlerim burada! burada ve hazırlar” diye haykırabilirdim. Fakat kardeşlerim, elimde olan sadece herisenin içerisinde ıslanan bir kâğıt dilekçe idi. Ve bizler de elimiz boş döndük. Aslına bakarsanız, kongrenin diğer üyeleriyle beni karşılaştırsalardı, ben daha uzundum, benim simam daha latifti. Ama neye yarar? Elime bir kılıç değil bir kâğıt parçası verildi. Bu nedenle heriseden mahrum kaldık. Tüm bunlara karşın, gelecek için, Berlin Kongresi’ne gitmek faydasız değildi.

¹⁵⁷ Herise: Çeşitli bölgelerde farklı isimlerle adlandırılan bu yemeğin ana maddeleri tavuk ve buğdaydır. Herise ismi genellikle Doğu Anadolu’da kullanılmaktadır. Keşkek olarak da bilinir. Bu yemek etli pilav olarak tasvir edilebilir. <http://www.ascibasi.net/TarifDetay.asp?ID=12>. 18.12.2004.

“Ermeni Halkı, tabi ki sizler silahın neler yaptığını ve neler yapabileceğini çok iyi anladınız. Ve bundan dolayı, değerli ve kutlu Ermeniler, sizler vatanlarınıza, akrabalarınıza ve arkadaşlarınıza döndüğünüz zaman, silahlanın, silahlanın ve yine silahlanın. Ey insanlar, her şeyin üstünde bağımsızlık ümidini ilk önce kendi içinize yerleştirin. Aklınızı ve yumruğunuzu kullanın! İnsan kendi kurtuluşu için mücadele etmeli”¹⁵⁸.

Kırimyan'ın bu sözleri, Karadağ, Bulgar ve diğer Balkan milletlerinin kan dökerek bağımsızlıklarını elde ettiklerini, halbuki Ermenilerin isyan edip kan dökmediklerini, Ermeni bağımsızlığının elde edilebilmesi için kan dökmenin gerekliliğini belirtmiştir. Bağımsız Ermenistan için kan dökmenin lüzumunu ilk defa ileri süren Kırimyan Hayrik olmasa da, kan dökme ve isyan yolu ile büyük devletlerin müdahalesini kolaylaştırma politikasında geniş ölçüde etkisi bulunduğu gerçeği inkar edilemez (Hocaoğlu, 1976: 115). Diğer taraftan Rus yanlısı Ermeniler, Türkiye'deki Ermeni ileri gelenlerini, amaçladıklarını elde edebilmek için tek yolun Osmanlı Devleti'ne başkaldırmak ve silahlı mücadeleye başlamak olduğuna inandırmaya çalışmışlardır. Kırimyan Hayrik de dolaylı olarak bile olsa söylediği bu sözlerle Ermenilerin silahlanmasını desteklemiştir (Şimşir, 1989: XX).

Kırimyan Hayrik'in Berlin Kongresi'nin ardından verdiği diğer ilginç ve ilginç olduğu kadar düşündürücü olan demeci ise şu şekilde idi: “Kongrenin toplandığı sarayın kapısında şunlar yazılıydı. Hak güçlülerindir, siyasetin menfaati yok, hak kılıcın ucunda, Ermeniler bu demiri sevin kurtuluşunuz ancak ondadır” (Parsamian, 1972: 292). Kırimyan'ın sarf ettiği bu sözlerinde Ermenileri silahlı mücadeleye sevk ettiği ortadadır.

İstanbul eski Ermeni Patriği olan Kırimyan, 1879 yılında tekrar Van bölgesi ruhani önderliğine tayin olarak bu şehirde ikamet etmeye başlamıştır. 13 Aralık 1879 tarihinde Van'a gelen Kırimyan burada bulunduğu sürede devamlı olarak Avrupa devletlerine ve Rusya'ya mektuplar göndermiş ve Berlin Kongresi'nde alınan reform kararlarının yerine getirilmesi için yardım taleplerinde bulunmuştur (Şimşir, 1989: 623). Özellikle İngiltere ve Rusya merkezli bir siyaset benimseyen Mıgırdıç Kırimyan, Van ve çevresinin Ermenilere ait olduğunu, bu bölgede kendilerinin çoğunlukta olduğunu belirten ifadeler içeren mektuplar göndermiştir (Şimşir, 1989: 136). Bununla birlikte mektuplarında sürekli olarak Türk Hükümeti'nin bu bölgedeki halka zulüm ve işkence yaptığından bahsetmektedir. Bu amaçla Kırimyan

¹⁵⁸ Kırimyan'ın yaptığı bu vaazın çeşitli çevirileri için bkz. Window Quarterly Vol. I, No. 2, 1990, <http://www.sain.org/WINDOW/Documt2.txtv>, 12.08.2003; Parsamian, Istroria Armianskogo Naroda, s. 291-292; Hayrig, s. 23-24; Vigen Guroian, “Armenian Jenocide and Christian Existence”, Cross Currents, Fall 91, vol.41, s. 330.

Fikrettin YAVUZ

ilk olarak Rus Çarı'na, daha sonra İngiltere Kraliçesine mektuplar göndermiştir.

Van Ermenileri adına Çar'a yolladığı bu mektupla Kırımın, Berlin Kongresi'ndeki 61. maddenin Rusların yardımıyla elde edildiğini ifade etmektedir. Rumeli'de gerçekleşen isyanların sonucunda Balkanlarda yeni devletlerin oluşturulmasının da Rusların yardımıyla gerçekleştiğini belirten Kırımın bir yandan Ermeni halkının çok sabırlı olduğunu, bundan dolayı da ödüllendirilmesi gerektiğini ifade ediyordu (Bournoution, 1998: 448). Öte yandan yukarıda belirtildiği üzere Demir Kepçe adlı nutkunda ise Ermenilere silahlanma çağrısında bulunuyordu.

Eski patrik Kırımın, Van Ermenileri adına Rus Çarı'na mektup göndermesinin ardından daha detaylı bir şekilde kaleme alındığı anlaşılan bir muhtıra ile diğer bir mektubu da İngiltere Kraliçesine göndermiştir. Bu muhtırada da benzer ifadeler yer veren Kırımın, Van Ermenileri adına İngiltere'den yardım talep etmekte, Osmanlı Hükümeti'nin kendilerini ezdiğini, Kürtleri ve çeteleri kendilerine karşı silahlandığını, bu yüzden Ermenilerin gitgide daha kötü şartlarda yaşamaya mecbur edildiğini ifade etmektedir. Bu muhtırada Kırımın devamlı olarak Hıristiyanlığa vurgu yapmakta ve böylece İngiltere'den yardım talep etmektedir. Eski patrik Hıristiyanlık vasıtasıyla muhtemelen İngiltere Kraliçesinin ve dolayısıyla İngiliz kamuoyunun daha kolay bir şekilde kendilerine yardım edeceğini düşünüyordu. Mektuplarında "dindaşlarınız acı çekiyor" temasını işleyen Kırımın, Rusya'ya gönderdiği mektuplarda da benzer ifadelerle başvurmaktan geri durmamıştır. Bu sadece İngiltere'yi değil, Batı dünyasını da harekete geçirme niyetinin bir göstergesi olarak ele alınabilir (Şimşir, 1989: 432-433).

Bu şekilde Avrupalı devletlere mektuplar göndererek propaganda yapmaya devam eden Kırımın, bu devletlerin dikkatini Doğu Anadolu'ya ve Ermenilere çekmeye çalışıyordu. Muhtıra ve mektuplarında genel olarak yaşadıkları bölgelerin kendi anavatanları olduklarını iddia etmekte ve bunu destekleyen bilgiler vererek Avrupalıları kendi davalarına çekmeye çalışmaktaydı. Kendisine merkez olarak seçtiği Van, bir süre sonra Ermeni komitelerinin en önemli merkezlerinden birisi haline dönüşecektir. Kuşkusuz bu durumda Kırımın'ın ve yetiştirdiği öğrencilerinin büyük katkısı vardır.

1879 ile 1885 yılları arasında Van piskoposluğu görevini yürüten Kırımın, bu tür faaliyetlerinden dolayı İstanbul'a çağrılmış ve Patrikhane tarafından Kuruçeşme Yerevman Surp Haç Kilisesi vaizliği görevine tayin edilmiştir. 1886 ile 1888 yılları arasında Ruhani Meclis başkanlığı ve patrik

danuşmanlığı görevlerini yürütmüştür (Seropyan, 1999: 584). Kırımıyan İstanbul'da bulunduğu süre zarfında vaizlik görevini yürütmesinin yanı sıra, gizli bir şekilde Ermeni komitecileri ile de görüşmekten geri durmamıştır. Örneğin Rusya'dan gelen üç Ermeni'nin Beyoğlu'nda Rus askeri zabitleriyle görüştikleri, bu kişiler hakkında alınan malumatın menfi olduğu ve takip edilmeleri emri verilmiştir. Mıgırdıç Kırımıyan ise şüpheli olan bu kişileri Üsküdar'daki evinde misafir etmiştir (BOA., Y. PRK. ZB. 7/9).

Yine Kırımıyan'ın başkanlığında Beyoğlu'nda toplanan bir Ermeni cemiyetinde alınan kararlar gerçekten ilginçtir. Toplantıya önde gelen Ermenilerden rahip Karakin ve Nuryan Efendiler de iştirak etmişlerdi. Toplantıda önemli kararlar alınmıştı. Bu kararlardan ilki, Patriklik makamının açıkta bırakılarak bu boşluk anındaki karışıklıklardan faydalanarak Osmanlı hükümetine her türlü zorluğu çıkarmaktı. Alınan ikinci karar ise daha da önemli bir hususu kapsamaktaydı. Toplantı esnasında Nuryan Efendi, artık Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde serbest bırakılmaları gerektiğini belirtmiş ve bu husus da toplantıya katılanlar tarafından kabul edilmiştir (BOA., Y. PRK. AZJ. 17/96). Gerçekten de bu tarihten itibaren Ermeni komitelerinin terör faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Zira 1890 yılına kadar sadece birkaç önemli olay meydana gelmişken, bu tarihten itibaren yaklaşık yedi yıl içerisinde otuzun üzerinde Ermeni olayı zuhur etmiştir¹⁵⁹.

Mıgırdıç Kırımıyan'ın Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde yer aldığı Osmanlı yetkilileri tarafından tespit edilmesinin ardından soruşturmaya alınarak belirlenecek duruma göre cezalandırılması düşünülmüştü. Fakat patriklik mertebesine çıkmış bir kişiye yapılacak böyle bir muamele Ermeni komitecilerine fırsat vereceğinden Kudüs'e tayin edilmesi ve 100 lirada yolluk verilmesine karar verilmiştir (OBE., c. IX, No: 219). Sadrazam Kamil Paşa'nın 10 Aralık 1890 tarihli bir yazıdan aldığı bilgiye göre; İstanbul'dan Kudüs'e gidecek ve orada ikamet edecek olan eski Patrik Mıgırdıç Kırımıyan'a 10.000 kuruş yollukla, 3000 kuruş da maaş verilmesi uygun görülmüştür. (OBE., c. IX, No: 85).

Kudüs'te sürgünde bulunan Kırımıyan'ın bundan sonraki istikameti ise Eçmiyazin olmuştu. Dünya Ermenileri üzerinde çok büyük bir etkiye sahip dönemin Eçmiyazin Katogikosu Mağar Efendi Rus siyaseti için uygun bir kişi olarak görülmüyordu (Arslan, 2002: 28). Mağar Efendi ölüm döşeginde

¹⁵⁹ Bu tarihler arasından meydana gelen Ermeni olaylarının kronolojisi için bkz. Ermeni Sorunu El Kitabı, haz. Şenol Kantarcı vd., Ankara, 2002, s. 23-24.

bile Rus Çarı'nın Nisan 1891 tarihinde gönderdiği emirnameyi protesto etmiş ve bu protesto ve nedenleri hakkında rahiplere açıklamalarda bulunmuştur¹⁶⁰.

4. Eçmiyazin Katogikosluğuna Seçilmesi ve Faaliyetleri

Rusya'nın istemediği Katogikos Mağar Efendi'nin 16 Mart 1891'de ölümünün ardından, Eçmiyazin katogikosluğu seçimleri için harekete geçilmişti. Bu haber Rusya için bir fırsat teşkil etmişti. Zira istedikleri şekilde hareket etmeyen Katogikos'un yerine kendi istedikleri gibi hareket edebilecek birini seçebileceklerdi. Bu sırada Eçmiyazin Katogigosluğu bünyesinde bulunan iki kanat arasında çeşitli sebeplerden dolayı iç çekişmeler meydana gelmiştir. Buna rağmen Sinod seçim için ilk toplantısını 3 Mayıs 1892 tarihinde gerçekleştirmiştir (Maksudian, 1994: 113). 5 Mayıs 1892 tarihinde yapılan toplantı sonucunda Kırımıyan 72 oy alarak katogikosluğa seçilmiş, ikinci aday olan İzmirliyan ise 50 oy almıştır (OBE., c. XI, No: 30; Maksudian, 1994: 114; Karacakaya, 2001: 10; Şimşir, 1990: 118).

Yeni katogikos Avrupa üzerinden görev yerine giderken kendisini karşılayanlara verdiği vaazlarda daima Rus Çar'ı ve ailesini öven konuşmalar yapmıştı (BOA., Y. A. Hus. 280/18). Eçmiyazin'e ulaştıktan kısa bir süre sonra ise Osmanlı devleti aleyhine faaliyetlerinin başladığı, Rusya'nın da Ermenilerin bütün bu hareketlerinden haberdar olduğu bilgileri veriliyordu. Fransa konsolosunun bildirdiğine göre, Katogikos bu görevi Rusya hükümetinin tekliflerini kabul ettikten sonra üstlenmişti. Konsolos bu nedenle Rus hükümetinin Ermenilerin bu yöndeki maksatlarına uygun hareket ettiğini bildiriyordu (OBE., c. XV, No: 1.).

Yoğun bir şekilde faaliyetlerine devam eden Katogikos, Çar'ı ziyaret ederek Osmanlı Ermenileri adına yardım talebinde bulunmaya karar vermiş ve en sonunda onunla görüşmeye muvaffak olmuştur. Petersburg'a yaptığı seyahati esnasında Osmanlı Devleti de gelişmeleri yakından takip ediyordu. 22 Ocak 1895 tarihli "Daily News" Gazetesi'nin verdiği habere göre Katogikos bir memorandum hazırlamaya karar vermişti. Bu memorandumu Avrupalı devletlere göndererek Ermeniler için diplomatik girişimlerde bulunacak ve yardım talep edecekti. Buna istinaden Katogikos'un Rus Çarı ile görüşmek üzere yakında Rusya'ya gideceği söylentileri diplomatik çevrelerde konuşuluyordu (OBE., c. XXVII, No: 49-Ek-9.). Çar tarafından kabul edilmeyeceği söylentilere rağmen, Katogikos Mart 1895 tarihinde yola

¹⁶⁰ Protesto metni için bkz. Ali Arslan, "Eçmiyazin Katogigosluğu'ndaki Statü Değişimi ve Türk-Rus-Ermeni İlişkilerindeki Rolü", Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (24-25 Mayıs 2001), İstanbul, 2001, s. 61-62.

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırimyan

çıkırmış, Rostof'a gelmiş, 31 Mayıs 1895 tarihinde Petersburg'a giderek Çar ile görüşmüştü (BOA., Y. A. Hus., 324/46.). Ermenilerin durumu hakkında hazırlamış olduğu muhtırayı Rus Çarı'na sunmasının yanı sıra çok sayıdaki Ermeni kaçağına yardımcı olmak amacıyla Çar'dan bağış toplama isteğinde de bulunmuştu(OBE., c. XXVI, No: 47.).

Görüşme esnasında Katogikos, imparatora tahta çıkışından dolayı hem kendi hem de Osmanlı topraklarındaki Ermeniler adına şükranlarını iletmişti. İmparator da Katogikos'u görmekten memnun olduğunu ifade ederek teşekkür etmişti (BOA., A. MKT. MHM. 748/24.). Yeni Katogikos Çar'la yaptığı görüşme esnasında dünyanın dört bir tarafında gelen ve Çar'ın hamiliğini isteyen telgrafları iletmiş ve Ermenilerin öldürülmesine kayıtsız kalamayacağını da söylemiştir (OBE., c. XXX, No: 63.).

Eçmiyazın Katogikosu olarak Kırimyan'ın Çar'la yaptığı görüşmenin yankıları birçok gazeteye haber olmuş ve bu görüşme uzun süre gazete sütunlarını işgal ederek gündemde kalmıştır. Kırimyan Katogikos olduktan sonra devamlı olarak Eçmiyazın Kilisesi adına yardım paraları toplamıştır. Hem Osmanlı belgelerinde hem de yabancı gazetelerde bu yardım paralarının birçoğunun ihtilalci komitelere gönderildiği ifade edilmektedir. Nitekim Rusya'ya yaptığı ziyaret boyunca kendisine verilen yardım paralarını toplamış ve Çar'dan da yardım toplamak için izin talep etmiştir.

Bir Rus gazetesi olan "Saint Petersburg"un verdiği haber Kırimyan'ın topladığı paraları hangi şekilde kullandığını açık bir şekilde göstermektedir. Verilen haberde "kıtlık yüzünden aç kalan Ermenilerin durumunu düzeltmek için bütün Rusya Ermenilerinden iane toplayabilmek için izin alan katogikos, toplanan bu paraları Ermeni fesatçılara tahsis etmekten geri durmamıştır" denilmektedir (OBE., c. XX, No: 22).

Katogikos iane toplamasının yanı sıra Romanya, Bulgaristan ve diğere bazı yerlerdeki Ermenileri sükûnete davet etmek bahanesiyle buralara papazlar göndermiş fakat giden papazlar Ermeni fesat komitelerinin faaliyetlerine yardım etmekten geri durmamışlardır (OBE., c. XXXVI, No: 108; c.XXXVII, No: 158,161). Katogikos Kırimyan tarafından çeşitli yerlere gönderilen bu Ermeni rahipleri Ermeni çocukları için okullar açmış, Osmanlı topraklarından Rusya'ya ve Kafkaslara göç eden Ermenilerin teşkilatlanmalarına yardım etmişlerdir (BOA., Y. A. Hus., 325/18). Hatta Katogikosu Kırimyan'ın teşvikiyle padişaha suikast düzenlemek amacıyla bazı Ermenilerin İstanbul'a gelecekleri yolunda istihbaratlar bile alınmıştır (BOA., A. MKT. MHM. 537/26; BOA., Y. PRK. UM., 35/94).

Kırimyan katogikos olduktan sonra özellikle 1880'lerden itibaren bel bağladığı Rusların Ermenilere karşı değişmeye başlayan tavırlarından ötürü

birtakım sıkıntılar çekmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Rusya, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine daha fazla kullanmaya başlamıştı. 1881'de tahta çıkan III. Alexandre gerek Avrupa'daki ve gerekse Kafkasya'daki gelişmelerin etkisiyle yeni bir siyaset belirlemişti. Bu siyaset; "tahtın dokunulmaz haklarını muhafaza etmek ve Rusya'yı tek bir devlet (Çarlık), tek bir millet (Rus) ve tek bir görüş (Ortodoks)" haline getirmektir (Kurat, 1993: 360). Bu amaçla Çar hükümeti Ermenileri Slav unsuru içerisinde eritmek için bazı kararlar almıştır. Bunların en başında Ermeniler arasında Rusçayı yaygınlaştırmak ve Ermenilere Ortodoks mezhebini kabul ettirmek geliyordu (North American Review, 1905: 180).

1 Kasım 1894'te ölen II. Alexandre'ın yerine geçen II. Nikola da babasından kalan Ruslaştırma siyasetini takip etmiştir. Bu politikanın Kafkasya'da gerçekleştirilmesi işi Kafkasya Genel Valiliğine atanan Grigori Galitzin'e verilmiş, o da kendisinden önce aynı siyaseti takip eden selefi M. von Plehve'nin izlediği siyaseti başarı ile takip etmiştir (Villiare, 1896: 248; Swietochowski, 1988: 68).

Bu doğrultuda Ruslar Ermeni mallarına el koymaya başlamışlardı. Eçmiyazın Katogikosu Kırmıyan'ın, Ermeniler üzerine yapılan bu baskıları gidermek için çareler aramaya başlaması muhtemeldi. Bu nedenle öncelikle Çar ile bir görüşme yapmak istemiştir. Ancak Çar, bu görüşme talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Katogikos, İstanbul'a gelerek Osmanlı Hükümeti'yle görüşmek istemiştir. Eçmiyazın'deki Katogikosluk merkezinin Osmanlı Devleti'ne nakledilmesi gibi taleplerde dahi bulunmuştur (BOA., A. MKT. MHM. 699/5). Ancak Katogikos'un böyle bir isteğinin padişah II. Abdülhamit Han tarafından olumlu karşılanması mümkün görünmemektedir. Zira Padişah Eçmiyazın Katogikosu'nun İstanbul Ermeni Patriği aracılığıyla görüşme isteğini kabul etmemiş, Kırmıyan'a "mevkiinde sebat etmesi"nin tavsiye edilmesini emir buyurmuştur (BOA., Y. A. Hus. 460/22). İstanbul'a gelmek isteyen ancak bu isteği kabul görmeyen Katogikos Kırmıyan Eçmiyazın'da ikamet etmek zorunda kalmıştır.

5. Ölümü ve Eserleri

Hayatının sonlarına doğru, ünlü Ermeni yazar Avedik Issahakian Kırmıyan hakkında şunları söylemiştir: "Hayrik kendisini iyi hissetmiyor, çok uzun yaşayamayacak". Ardından Katogikos Kırmıyan'ın kendine şunları söylediğini ifade etmiştir: "Evet, gideceğim yerde yalnız olmayacağım, prenslerle, krallarla, kahramanlarla, Khorenatzi, Narekatzi, Victor Hugo ile beraber olacağım... Mezarımı ziyaret edecek misiniz? Merak ediyorum... Eğer gelerseniz bir iki damla gözyaşı dökülecek misiniz? Belki

dökmeyeceksiniz- bu size kalmış. Fakat biliyorum beni özleyeceksiniz. Birisi benim tahtımda oturuyor olacak ve sizinle konuşmak ve şakalarınıza gülmek için o tahtta oturuyor olmayacağım." Issahakian son olarak şunları ifade etmiştir: "Kırımyan Hayrik, 29 Ekim 1907 günü öldü, o belki büyük adamlarla beraber fakat halkı için o en başta ve evvela sevgili bir Baba "Hayrik" idi." (<http://www.vasbouragan.org/khrimian/khrimian.htm>).

1892'den 1907'de ölümüne kadar Eçmiyazın Ermeni Katogikosu görevini sürdüren Mıgırdıç Kırımyan¹⁶¹, pek çok alanda Ermenilere hizmet etmiştir: öğretmen, yazar, şair, papaz, piskopos, İstanbul patriği ve bütün Ermenilerin katogikosu. Mıgırdıç Kırımyan hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Bu eserleri kısaca tanıtmak uygun olacaktır.

1850 Hravirag Araration (Ararat'a Davet): Klasik Ermenicede yazılmış şiirlerdir. Kırımyan, Eçmiyazın'e yaptığı seyahatinden ardından bu kitabı kalem almıştır. Eserde yabancı topraklara yerleşen Ermenilere hitap etmiş ve onları vatanlarına geri dönmeye ve atalarının yurtlarını ziyaret etmeye davet etmiştir. Şiirlerin ana teması ülke ve millet sevgisidir.

1851 Hravirag Yergreen Avediatz (Güzel Havadisler Ülkesine Davet): Kırımyan bu eserinde 1850'de Kudüs'e yaptığı seyahatini anlatmış ve uzun şiirlere yer vermiştir.

1855 Ardziv Vasburagani (Van Kartalı): Kırımyan'ın önce İstanbul'da daha sonra Van'da yayınladığı gazetedir.

1863 Ardzvig Darono (Muş Kartalcığı): Kırımyan'ın Muş piskoposluğu döneminde çıkarmış olduğu dergidir.

1866 Markarid Arkayutyanyan Yergnitz (Göksel Krallığın İncisi): Kırımyan'ın İncil eğitimi üzerine yazmış olduğu kitabıdır.

1877 Vankuyj (Van'a Ağıt): Van'da meydana gelen yangınla ilgili küçük bir risaledir.

1877 Haykuyj: (Ağrı'ya Ağıt): Doğu Bayezid'de meydana gelen olayları konu alan küçük risalesidir.

1878 Trakhdi Indanik (Cennet Ailesi): Kırımyan bu eserinde ideal aile hayatını tasvir etmiştir.

¹⁶¹ Hayatının son demlerini hastalıklarla geçiren Kırımyan'ın son üç yılındaki faaliyetleri için bkz. V. G. Tunian, *Poslednii Period Patriarshestva Khrimiana*, Erivan, 2003.

Fikretin YAVUZ

1879 Sirak yev Samuel: (Sirak ve Samuel): Bu eseri gençler için yazılmış vaazları içermektedir.

1894 Babig u Tornig (Dede ve Torun): Kırmıyan'ın bu eserinde bir dede hayat hakkında torununa ders vermektedir. Bu kitap Ermeni çiftçilerinin yaşam tarzlarını, geleneklerini, çalışmalarını ve festivallerini ayrıntıyla tasvir etmektedir. Dede, kendi topraklarda kalmanın ve çalışmanın her nesil için ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır.

Kırmıyan'ın bunun dışında 1900 yılında neşredilen Takavoratz Joğov (Krallar Toplantısı) isimli şiir kitabı ve ölümünden sonra 1909'da basılan Parenorokmantz Dzirakir (Reform Planı) adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Kırmıyan'ın kitaplarında birçok şiiri mevcuttur. Çeşitli dergilerde de yayınlanan Kırmıyan'ın şiirleri vatan ve millet temalarını işlemiş, ihtilalci Ermenileri yüreklendirmiştir.

Sonuç

1820 yılında Van'da dünyaya gelen Mıgırdıç Kırmıyan, hayatının tamamını Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurulmasına adanmıştır. Kiliseye intisabından sonra bu yöndeki faaliyetlerini iyice yoğunlaştıran Kırmıyan, Osmanlı Devleti'ne karşı menfi tutumundan hiç ödün vermemiş ve bu amaçla birçok faaliyetlerde bulunmuştur. Van piskoposluğu döneminde Varak Manastırı dâhilinde bir okul açmış ve bir gazete yayınlamıştır. Muş'ta ki Surp Garabet Manastırı'na piskopos olarak tayin edildikten sonra da benzer faaliyetlerini sürdürmüştür. 1869 yılına gelindiğinde ünü Ermeni ruhanileri arasında iyice yayılmış olan Kırmıyan, İstanbul Ermeni Patrikliğine seçilmiştir. İstanbul Ermenilerinden ziyade taşra Ermenilerinin yanında olmaya özen gösteren Kırmıyan, patrikliği döneminde bütün piskoposluklara çeşitli emirler göndererek, şikâyetlerini mektuplar halinde kiliseye göndermelerini istemiş ve gelen şikâyet yazılarını da bizzat Sadaret'e sunmuştur. Bu suretle Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden memnuniyetsizliklerinin sözcülüğünü yapmıştır. Ancak İstanbul Ermenileri özellikle onların öncüleri durumundaki amiralar Kırmıyan'a cephe aldılar. Bu baskılar sonucu Kırmıyan istifa etmek zorunda kaldı. Bunu müteakiben kendisini edebiyata veren Kırmıyan, Ermeni meselesinden yine uzak durmamış bu kez de yazdığı yazılarla Ermenileri devlete karşı kıskırtmayı sürdürmüştür.

Mıgırdıç Kırmıyan "93 Harbi" diye tabir edilen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Ermeni isteklerini Ruslara ileten delegelerin arasında yer almıştır. Ardından Berlin'de yapılacak olan kongrede Ermeni isteklerini büyük devletlere sunmak üzere oluşturulan heyetin başkanlığını yapmıştır. Berlin'e gitmeden önce muhtar bir Ermenistan hayalinin gerçekleşmesi için Avrupa

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırmıyan

başkentlerinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, İtalya, Fransa ve İngiltere'de önemli devlet adamlarıyla görüşmüştür. Bu suretle Berlin Kongresi'nde büyük devletlerin Ermenilere destek vermelerini temine çalışmıştır. Kongre'nin ardından istediklerini elde edemeyen ve hayal kırıklığıyla İstanbul'a dönmek zorunda kalan Ermenilerin ruhani lideri, İstanbul'daki Ermeni Kilisesi'nde "Demir Kepçe" olarak bilinen meşhur vaazını vermiş ve onları silahlı mücadeleye çağırmıştır. Arkasından tekrar Van'a dönen ve kendisini Ermenilerin ihtilalci fikirlerinin sözcüsü olarak gören Kırmıyan, zararlı faaliyetlerine burada da devam etmiştir.

Ancak Van'da giriştiği bu faaliyetleri, kendisinin İstanbul'a çağırılmasına neden olmuş ve 1885 yılında İstanbul'a gelmek zorunda kalmıştır. "Bağımsız Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek isteyen Kırmıyan, devlet aleyhine giriştiği fesat faaliyetlerini sürdürdüğünden dolayı, İstanbul'dan da uzaklaştırılarak Kudüs'e sürgün edilmiştir.

1892 yılında Rus hükümeti vasıtasıyla tüm Ermenilerin Katogikosu tayin edilmiş ve Eçmiyazin'e giderek yeni görevine başlamıştır. Eçmiyazin Katogikosu olarak, Kırmıyan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik menfi durumu burada da sürececek, çeşitli Avrupa devletlerine çağrılar yaparak, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler adına ıslahat yapılmasını taleplerini yineleyecektir. Kırmıyan, 1907 yılında Eçmiyazin Katogikosu olarak görevinin başında bulunduğu sırada hayatını kaybetmiştir. Mıgırdıç Kırmıyan yaklaşık bir asırlık ömrünün çok büyük bir kısmını Osmanlı Devleti aleyhine çalışarak geçirmiş ve hayatını "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekleşmesine adanmıştır.

Mıgırdıç Kırmıyan, Ermenilere yönelik fikirleriyle ve yaptığı çalışmalarıyla Ermeni tarihinde önemli bir yer edinmiş ve kendisi Hayrik lakabıyla anılmıştır. Öyle ki "Hayrik" adı bugün Ermenistan'da bazı eğitim kurumlarına verilmek suretiyle yaşatılmaktadır.

Fikrettin YAVUZ

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA., A. MKT. MHM. 537/26

BOA., A. MKT. MHM. 699/5

BOA., A. MKT. MHM. 748/24.

BOA., İ.HR. 14503

BOA., Y. A. Hus. 280/18

BOA., Y. A. Hus. 460/22

BOA., Y. A. Hus., 324/46.

BOA., Y. A. Hus., 325/18

BOA., Y. PRK. AZJ. 17/96

BOA., Y. PRK. UM., 35/94

BOA., Y. PRK. ZB. 7/9

BOA., Y.PRK.AZJ. 22/99

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: IX, (19 Eylül 1890 - 29 Haziran 1891), İstanbul, 1988

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XI, (3 Haziran 1892 - 14 Mart 1893), İstanbul, 1988

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XV, (1 Ağustos 1893 - 24 Ekim 1893), İstanbul, 1988

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XVII, (20 Aralık 1893 - 25 Ocak 1894), İstanbul, 1989

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XX, (8 Mayıs 1894 - 31 Temmuz 1894), İstanbul, 1989

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XXVI, (11 Ocak 1895 - 7 Şubat 1895), İstanbul, 1990

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XXVII, (7 Şubat 1895 - 13 Mart 1895), İstanbul, 1991

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XXVII, (7 Şubat 1895 - 13 Mart 1895), İstanbul, 1991

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XXVIII, (14 Mart 1895 - 30 Nisan 1895), İstanbul, 1991

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLER, Cilt: XXX, (1 Haziran 1895 - 8 Temmuz 1895), İstanbul, 1991

Kitaplar ve Makaleler

ANDREASYAN, Hrant D., “*Aktamar Kilisesi*”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Mart 1966, Cilt: XVI, Sayı: 21, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush, ed. Richard G. Hovannisian, California, 2001.

ARSLAN, Ali, “*Eçmiyazın'de Kırmıyan'ın Katogigos Dönemi ve Osmanlı-Eçmiyazın İlişkilerinin Bozulması*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 37, İstanbul, 2002.

BALIOZIAN, Ara, “*Khrimian Hayrig (1820-1907)*”, Hayrig, a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987), A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York, 1987.

BEBİROĞLU, Murat, Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, İstanbul, 2003.

BOURNOUTIAN, George A., Russia and the Armenians of Transcaucasia, 1797-1889, a Documentary Record, Annotated Translation and Commentary, California, 1998.

CAPRIELIAN, Ara, “*Khrimian and Cilicia*”, Hayrig, a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987), A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York, 1987.

DABAĞYAN, Levon Panos, Türkiye Ermenileri Tarihi, İstanbul, 2003.

DERHOVANESSIAN, Diana, “*The Worlds*”, Hayrig, a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987), A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York 1987.

Fikrettin YAVUZ

GULESSERIAN, Papken, (Translated by; Terenig Vartabed Poladian), *The Armenian Church*, AMS Press, New York, 1970.

GUROIAN, Vigen, "*Armenian Jenocide and Christian Existance*", *Cross Currents*, Fall 91, vol.41, s. 330.

GÜRÜN, Kamuran, "*Türkiye'de Ermeni Sorunu'nun Yaratılışı*", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu* (İzmir 1983), Manisa, 1983.

HAMPIKIAN, Nairy, "*The Architectural Heritage of Vaspurakan and the Preservation of Memory Layers*", *Armenian Van Vaspurakan*, ed. Richard Hovannisian, California, 2000.

HAYRIG, a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987), A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York, 1987.

HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıttım, İstanbul, 1976.

HOVANNISIAN, Richard, "*Armenian Van/Vaspurakan An Introduction*", *Armenian Van Vaspurakan*, ed. Richard Hovannisian, California, 2000.

İLTER, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, KÖKSAV Yayınları, Ankara, 1999.

KARACAKAYA, Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2001.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1993.

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

LYNCH, H. F. B. *Armenia Travels and Studies*, Vol. I, II, London, 1901.

MAKSUDIAN, Krikor Vardapet, *Chosen of God the Election of the Catholicos of All Armenians, From the Fourth Century to the Present*, ed. Christopher H. Zakian, St. Vartan Press, New York, 1994.

MARANCI, Christina, "*The Art and Architecture of Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*", *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. Richard G. Hovannisian, California, 2001.

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan

NALBANDIAN, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1967.

ORMANIAN, Malachia, *The Church of Armenia*, London, 1955.

PAMUKÇUYAN, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar IV, Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul, 2003.

PARSAMIAN, Vardan Aramovic, *Istoria Armianskogo Naroda 1801-1900 gg.* Erivan, 1972.

PEROOMIAN, Rubina, *"The Heritage of Van Provincial Literature"*, Armenian Van Vaspurakan, ed. Richard Hovannisian, California 2000.

Sarkissian, 1938

SELVİ, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya, 2004.

SEROPYAN, Vağarşap, *"Hrimyan, Mıgırdıç" Yaşayanları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*, Cilt. I, YKY, İstanbul, 1999

SEROPYAN, Vağarşap, *"Hrimyan, Mıgırdıç"*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı: Kültür Bakanlığı Yayınları*, c. IV, İstanbul, 1993.

SWIETECHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

ŞAŞMAZ, Muşa, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Ankara 2002.

ŞİMŞİR, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians (1891-1895)*, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

ŞİMŞİR, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians (1895)*, Cilt: IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

The Armenian Church and the Russian Government, The Rev. S. G. Wilson, *North American Review*, 180: I (1905: Jan.).

The Times, 3 Nisan 1878.

TUNIAN, V. G., *Poslednii Period Patriarshestva Khrimiana*, Erivan, 2003.

Fikrettin YAVUZ

URAS, Esat, *"1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye'deki Durumu"*, Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi: Talori Olaylarından Sonra Siyasi Gelişmeler II, İstanbul 1989.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

VILLARI, Luigi, *Fire and Sword in Caucasus*, London, 1906.

İnternet Kaynakları

<http://www.ascibasi.net/TarifDetay.asp?ID=12>. 18.12.2004.

<http://www.vasbouragan.org/khramian/khramian.htm>. 20.12.2004.

<http://www.vasbouragan.org/khramian/khramian.htm>. 08.08.2003

Window Quarterly Vol. I, No. 2, 1990,

<http://www.sain.org/WINDOW/Documt2.txtv>, 12.08.2003

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıan

EK 1: Kilisedeki İlk Yılları

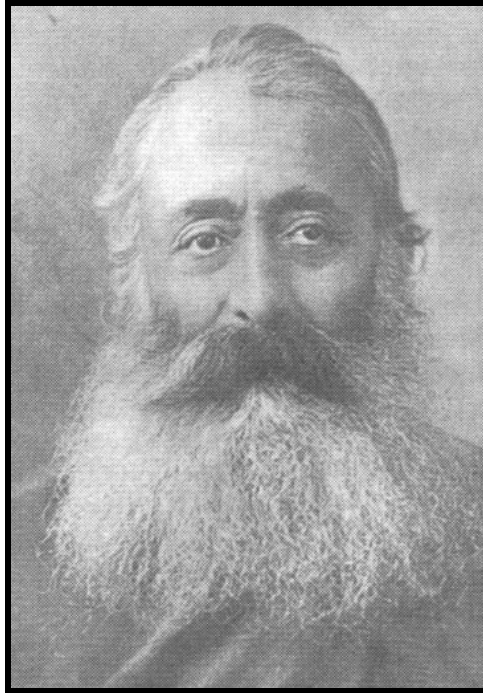

EK 2: İstanbul Ermeni Patriği Mıgırdıç Kırımıan.

Fikrettin YAVUZ

EK 3: Berlin Kongresi Heyeti

EK 4: Sivil Kıyafetlerle.

Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mığırdıç Kırmıyan

EK 5: Patrik Mığırdıç Kırmıyan.

EK 6: Katogikosu Mığırdıç Kırmıyan.